

Люди та події Донеччини у драматичному ХХ ст.

ДОНБАСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ. «БІЛІ ПЛЯМИ» В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Мєдведєв А. В.

The article attempts to formulate a regional concept of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the Donetsk Basin, which would take into account the local peculiarities of its course. The territorial and temporal boundaries of the Donetsk Revolution and its division into specific historical periods depending on the events in the region are proposed. An attempt is made to correct the coverage of historical events in the Donbas from the standpoint of the Ukrainian Revolution and to overcome the Soviet historical myth of the «proletarian revolution in the Donbas», taking into account the local specific features of the course of revolutionary events.

Key words: *revolution, Donbas, region, center, region, committee, conference, congress, delegates, administration.*

Розглядаючи події в Донбасі після Лютневої революції в Російській імперії з позиції історичної концепції Української революції 1917–1921 рр. як національно-визвольного руху ми свідомо спотворюємо і необ'єктивно та однобоко висвітлюємо історичні процеси, які відбувалися в Донбасі в зазначений період. За період існування Незалежної України так і не була сформована регіональна концепція революції на сході України, яка б враховувала місцеві особливості перебігу революційних подій в Донбасі, не була запропонована й альтернативна концепція, яка всебічно описала б революційні події в регіоні. Прикладом формування регіональної концепції Української революції 1917–1921 рр. може бути концепція, запропонована істориком Олександром Карпенком, який в 1957 р. охарактеризував події на території Галичини в листопаді 1918 р. як «революційний рух», а в 1992 р. остаточно оформив концепцію як «Листопадова національно-демократична революція на західноукраїнських землях».

Схожа ситуація була ще в період існування СРСР, коли радянська історіографія спотворювала і однобоко висвітлювала революційні події в Донецькому регіоні, розглядаючи їх як соціалістичну революцію, яка характеризувалася класовою боротьбою робітників і селян і метою якої була диктатура пролетаріату.

Для подій, які відбувалися в Донбасі, після Лютневої революції, я використовую назву «Донбаська революція», де перше слово – це прив'язка до території Донбасу в межах Донецької губернії з 1921 по 1924 рр., і друге слово – революція від *revolution* (поворот, переворот, перетворення, звернення), тобто до всіх подій, які відбувалися на цій території, включно з тими, що не були пов'язані з адміністративним оформленням регіону. В історико-політичному розумінні ре-

волюція в Донбасі носила соціально-політичний характер. Об'єднуючим фактором у Донбасській революції було прагнення місцевих промислових і політичних груп провести адміністративну реформу і об'єднати Донецький басейн у межах однієї адміністративної одиниці зі створенням політичного і економічного центру регіону. До революції Донбас був розділений між трьома адміністративними одиницями Харківської, Катеринославської губерніями і Областю Війська Донського, яка відрізнялася особливостями місцевого самоврядування, що ускладнювало господарську діяльність для промисловців.

Уперше з вимогою провести адміністративну реформу і об'єднати Донбас ще до революції виступала Рада З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Під час переговорів з царським урядом промисловці в останні роки існування Російської імперії отримали дозвіл на створення адміністративної структури з управління промисловістю в Україні. У перший день після Лютневої революції 3 березня 1917 р. Особлива нарада з палива і енергетики прийняла рішення про створення Тимчасового комітету Донецького басейну, діяльність якого була затверджена міністром торгівлі і промисловості Тимчасового уряду А. Коноваловим 13 березня 1917 р. Тимчасовий комітет Донецького басейну був адміністративним органом, який координував роботу гірських і гірничозаводських підприємств на території 5 губерній.

Тимчасовий комітет Донецького басейну для налагодження відносин між владою підприємцями і робітниками на 15 березня 1917 р. скликав у Бахмуті I конференцію рад робітничих і солдатських депутатів Донбасу. На ній було створене Інформаційне бюро, яке розташувалося в Бахмуті і займалося збором інформації про діяльність рад Донбасу як на території Катеринославської губернії, так і в Області Війська Донського [1, с. 75]. Інформаційне бюро припинило своє існування як даремний орган у травні 1917 р. Крім цього, на конференції були обрані делегати на I З'їзд рад робітничих депутатів Донецько-криворізької області в Харкові і на Всеросійську нараду рад, яка повинна була пройти в Петрограді [7, с. 24; 2, с. 370].

Ідея об'єднання Донецького басейну в межах однієї адміністративної одиниці була висловлена на Всеросійській нараді рад, яка проходила 29 березня (11 квітня) – 3 (16) квітня 1917 р. в Петрограді. За підсумками наради про владу на місцях була прийнята резолюція про «Об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів Росії». У ній йшлося: «Повсюдно повинні бути створені обласні, районні, комітети Рад; які спираються на періодично скликані обласні районні з'їзди. Делегати на ці з'їзди обираються від усіх існуючих в області рад робітничих і солдатських депутатів. До складу обласних з'їздів зараховуються також представництва організованого трудового селянства. У резолюції пропонувалося розділити територію Російської республіки на 9 областей, одна з яких повин-

на була носити назву Донецька область. Створення Донецької області повинно було бути затверджено на I Всеросійському з'їзді рад робітничих і солдатських депутатів. Не дивлячись на прийняті рішення, Донецька область так і не була створена, а територія Донбасу увійшла до складу Донецько-Криворізької області з центром у Харкові [4, с. 35–36; 19, с. 44].

Знову ідея об'єднання Донецького басейну була висловлена на переговорах з більшовиками, які захопили владу в Горлівсько-Щербинівському районі, емісарами Тимчасового уряду, які приїхали в район. Емісари просили місцеву раду підкоритися повітовій владі, в разі підпорядкування повітовому центру вони обіцяли виділити Донбас в самостійну адміністративну одиницю (губернію) [1, с. 97].

Після цього ідея про об'єднання регіону поступово перейшла від меншовиків та есерів до більшовиків. До моменту Жовтневого перевороту ідея про створення обласного органу влади була остаточно сформована Г. Шулімом і Т. Харечком [11, с. 246; 9, с. 372].

Ця ідея була висловлена на Екстремому з'їзді ревкомів Бахмутського повіту в ніч з 3 на 4 листопада 1917 р., де Харечко і Грузман виступили з пропозицією створити Центральний Військово-революційний комітет Донбасу як обласний орган влади. Ідею підтримала більшість присутніх на з'їзді. ЦВРКД мали обрати на I Вседонбаській конференції ревкомів, для скликання з'їзду було виділено підготовче бюро з трьох осіб [9, с. 132].

Перша Вседонбаська конференція відбулася тільки через місяць у Микитівці (17 грудня 1917 р.), на якій був створений і обраний склад ЦВРКД. Новостворений орган координував роботу ревкомів на території Бахмутського, Старобільського, Слов'яносербського, Маріупольського повітів і Таганрозького округу, також частини Донецького округу (в межах української етнічної території). Новостворений орган не визнавали місцеві органи влади, які очолювали есери і меншовики [9, с. 132–133].

Як обласний орган влади ЦВРКД був визнаний на II конференції Донбасу, яка відбулася 28 січня 1918 р. і на котрій були присутні делегати від усіх вищеперахованих повітів, крім Слов'яносербського та Олександрополю-Грушевського районів. Конференція була багатопартійною, на ній були присутні делегати члени РСДРП(б), ПСР-максималістів, РСДРП і один анархіст.

Стосовно питання про владу в регіоні була прийнята така резолюція: «У Донецькому басейні органом революційної влади є Центральний Військово-Революційний Комітет Донецького басейну, який спирається на всі організації пролетаріату Донецького басейну» [9, с. 142–143].

Діячі ЦВРКД не брали участі у створенні Донецько-Криворізької республіки, хоча для більшості із них створення республіки було несподіванкою. Після формального входження Донецької області до складу ДКР представники ЦВРКД

під час переговорів з представниками СНК ДКРР домовилися, що ЦВРКД є губернським органом влади на території Бахмутського і Слов'яносербського повітів та Таганрозького округу [7; 9, с. 146; 10, с. 336].

Для закріплення де-факто своїх губернських прав ЦВРКД скликав в Юзівці спеціальну нараду з представників всіх гірничозаводських районів від Покровська до Білої Калитви. На нараді був розроблений проєкт губернії, визначені її межі і розподіл на районів. Проєкт був направлений в РНК ДКРР, але так і не був затверджений через початок активних бойових дій [9, с. 146; 15, с. 62].

Навесні 1918 р. в регіоні активно проявилися сепаратистські тенденції. В ряді районів було створено свої РНК (наприклад, в березні був створений свій РНК в Луганську). Донецька область проіснувала до кінця квітня 1918 р., коли Донбас був зайнятий австро-німецькими військами. Донбас увійшов до складу УНР [13, с. 258].

У процесі формування нового адміністративного поділу Української Народної Республіки 6 березня 1918 р. Українська Центральна прийняла Закон «Про адміністративно-територіальний поділ України». Закон з огляду на особливості господарчої діяльності на території Донецького басейну об'єднав гірничо-промислові повіти Катеринославської губернії і Старобільський повіт Харківської губернії в межах нової адміністративної одиниці УНР Половецької землі з центром у Бахмуті [18, с. 22].

Внаслідок короткого періоду контролю території Половецької землі владою УНР (з 20-х чисел квітня до розгону УЦР 29 квітня 1918 р.) її адміністративний апарат так і не був створений. Військовим комендантом Половецької землі (Донецького району) був призначений командир Донецької групи Армії УНР полковник Володимир Сікевич [5, с. 66].

29 квітня 1918 р. після Гетьманського перевороту гетьман П. Скоропадський ліквідував поділ на землі і відновив поділ на повіти і губернії.

Після входження Донбасу до складу Української Держави в РРФСР частина діячів ДКРР і Донецької області організували єдиний політичний центр – Донецько-Криворізький обласний комітет РСДРП(б), який виступав за об'єднання Донбасу. 17 січня 1919 р. без відома ВУЦВК на станції Яма відновив діяльність ЦВРКД, який на половину складався з тих самих працівників, що і в 1917–1918 рр. ЦВКД очолив колишній комісар СНК ДКРР С. Васильченко, президія складався з трьох осіб: Васильченка, Харечка, Рясного [3, с. 410; 9, с. 146; 14, с. 288–291].

ВУЦВК зі здивуванням відреагували на появу ЦВРКД, а Донське бюро РСДРП(б) відреагувало вкрай вороже, оскільки діячі ЦВРКД претендували на частину округів Облaсті Війська Донського. Вони вимагали від ВУЦВК розібратися з ситуацією і надіслати члена ЦК до Харкова і на станцію Яма для розслідування і запобігання відродження Донецько-Криворізької республіки [3, с. 410–411].

Під час переговорів з урядом України ВУЦВК і за посередництвом колишніх діячів Донецько-Криворізької республіки конфлікт був врегульований. 1 лютого 1919 р. ЦВРКД був визнаний тимчасовим губернським органом влади. Наприкінці січня – на початку лютого ЦВРКД виніс у ВУЦВК на розгляд проєкт створення Донецької губернії, який був розроблений в березні 1918 р. [9, с. 146].

Проєкт був затверджений лише частково через триваючі бойові дії. 5 лютого ВУЦВК видав декрет «Про створення Донецької губернії» тимчасово в межах Бахмутського і Слов'яносербського повітів до закінчення бойових дій. 18 березня 1919 р. у Слов'янську відбувся губернський з'їзд рад, котрий обрав губернські органи влади. Перша Донецька губернія проіснувала до травня 1919 р. і припинила своє існування внаслідок заняття її території Добровольчою армією.

У грудні 1919 р. після заняття Бахмута більшовиками частинами 13-ї РСЧА був створений Донецький губернський ВРК на чолі з начальником політвідділу 13-ї РСЧА Г. Ф. Федоровим. Але незабаром ВУЦВК ліквідував губернський ВРК з центром в Бахмуті. Замість нього створили Донецький РВК на чолі з Антоновим-Саратовським в Луганську [12, с. 196].

17 січня 1920 р. за два місяці до офіційного проголошення Донецької губернії Донецький губернський ВРК без узгодження з Донським ВРК видає наказ про перехід частини гірничопромислових районів Донської області до складу Донецької губернії [16, с. 7].

15 березня голова Української Трудової Армії Сталін підписав постанову УТР про утворення Донецької губернії. Це рішення було затверджено ВЦВК лише 23 березня. І тільки 16 квітня 1920 р. постановою ВУЦВК були окреслені конкретні кордону Донецької губернії.

Відразу ж після створення Донецького губернського ВРК починається боротьба за неподільність Донбасу, починається територіальна суперечка між Донецькою губернією і Донською областю, яка бажала повернути старі кордони області. Територіальна суперечка тривала до 1924 р., коли частина Таганрозького і Шахтинського округів були передані Південно-Східному краю.

Передача частини території Донецької губернії ознаменувалася закінченням спроби об'єднати промисловий регіон в межах однієї губернії. 15 грудня 1924 р. Донецьке губернське бюро ВКП(б) 5-ма голосами «за» і 2-ма «проти» постановило: «існування Донецької губернії за таких умов без Шахтинського і Таганрозького округів втрачає сенс, що необхідно ... прискорити питання районування, ліквідацію губерній у всій Україні» [16, с. 60].

Постановою ВУЦВК від 3 червня 1925 р. Донецька губернія була ліквідована і розділена на округи.

Періодизація революції:

1. Соціалістична революція в Донбасі
2. Донбас у складі Української Народної Республіки

3. Донбас у складі Всевеликого Війська Донського
4. Донецька область
5. Донбас в складі Української Держави
6. Донбас в період Директорії УНР
7. Вільна територія – Донбас
8. Перша Донецька губернія
9. Донбас у складі Півдня Росії
10. Друга Донецька губернія.

У зв'язку з маловивченою темою та роз'єднаністю джерел з опису революційних подій в Донецькому басейні в цій статті більшою мірою використані радянські джерела. Надалі концепцію Донбаської революції можна буде доповнити і збагатити історичними джерелами, які описують різні етапи революційних подій в регіоні як серед білої і української еміграції 1917–1921 рр., так і сучасних істориків, які не враховані в цій статті.

Джерела та література

1. Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сборник воспоминаний и статей / сост. М. Острогорский. Харьков: «Пролетарий». 1929. 391 с.
2. Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов. Сталино. Сталинское областное издание. 1957. 406 с.
3. Борьба за власть Советов на Дону 1917–1920 гг. Сборник документов. Ростов-на-Дону. Ростовское книжное издательство. 1957. 527 с.
4. Всероссийское совещание Советов рабочих и солдатских депутатов. Резолюции, принятые на Первом Всероссийском совещании делегатов от советов рабочих и солдатских депутатов (28 марта – 3 апреля 1917 года). Петроград; Доклад тов. Стеклова об отношении к Временному правительству. Томск. Издание Совета Солдатских депутатов Томского гарнизона, май 1917. 37 с.
5. Сікевіч Ген. В. Спогади «Сторінки із записної книжки» (1943—1951). Winnipeg, Canada. Накладом Української Стрілецької Громади Друком Нового Шляху. Т. 3. 1945. 73 с.
6. Державний архів Донецької області. Ф. Р-1183. Оп. 2. Спр. 93. Арк. 3.
7. Донецкий пролетарий – газета, орган областного комитета Донецкого и Криво-рожского бассейнов и Харьковского Комитета РСДРП(б). Харьков. 24 февраля 1918.
8. Кихтев С. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. Киев. Государственное издательство политической литературы УССР, 1954. 312 с.
9. Летопись революции Исторический журнал. Харьков. 1927. № 5–6.
10. Летопись революции. Исторический журнал. Харьков. 1928. № 2.
11. Летопись революции. Исторический журнал. Харьков. 1928. № 3.
12. Летопись революции. Исторический журнал. Харьков. 1930. № 1 (40).
13. Модестов В. В. Рабочие Донбасса в трех русских революциях. Москва: Мысль, 1974. 268 с.

14. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919): зб. док. і матеріалів / АН УРСР; Ін-т історії; Арх. упр. УРСР; Центр. держ. арх. Жовтневої революції і соц. будівництва УРСР; редкол.: М. А. Рубач (відп. ред.) та ін. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 764 с.
15. Ревегук В. Я. Донецько-Криворізька республіка: дис. ... канд. іст. наук. Харків. 1975. 195 с.
16. Сборник документов о пограничном споре между Россией и Украиной в 1920–1925 гг. за Таганрогско-Шахтинскую территорию Донской области / сост. Ю. И. Галкин. Москва: Щербинская типография, 2007. 64 с.
17. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 / Народний комісаріат юстиції. Київ: Печатня С. П. Яковлева, 1919. 580 с.
18. Шабельников В. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917–1940 рр. Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2006. 108 с.
19. Энциклопедия государства и права / под ред. П. Стучка. Москва: Издательство Коммунистической Академии. Т. 2. 1925–1926 гг. 1456 с.

ВІЙСЬКОВІ ХИТРОСТІ ПОВСТАНЦІВ ПІД ПРОВОДОМ В. БІЛАША В БОЙОВИХ СУТИЧКАХ 25 ТРАВНЯ 1918 Р. У МАРІУПОЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ

Задунайський В. В.

The author analyzed the military tricks and basic principles of combat capabilities of Ukrainian rebels, led by Viktor Bilash in the battles on May 25, 1918. On that day, the rebels defeated a unit of Hetman P. Skoropadsky and a unit of the Austro-Hungarian Army. The insurgents successfully applied 6 strategies and 6 basic principles of battle.

Key words: 1918, Ukrainian insurgents, V. Bilash, strategists, Austria-Hungary, Hetman P. Skoropadsky.

Серед подій Першої світової війни вагоме місце посідають бойові зіткнення взимку–восени 1918 р. на території України. Тоді німецькі та австро-угорські війська не тільки зіткнулися з червоногвардійськими формуваннями, але й махновськими загонами. Останні очолювали відомі лідери махновського руху, зокрема й найближчий соратник Нестора Івановича Махна – Віктор Федорович Білаш.

Унаслідок відмінних обставин відповідних бойових зіткнень (ландшафт, чисельність, рівень матеріально-технічного забезпечення тощо) їхні учасники, особливо повстанські загони, застосовували низку специфічних прийомів воєнного мистецтва, які різнилися від пріоритетного інструментарію «окопної» війни на лініях суцільних фронтів. Отже, зрозумілою є потреба належним чином про-